

Kneppelhout en het universitaire ideaal

Iedereen die ook maar iets weet van de Leidse universiteit aan het begin van de negentiende eeuw, weet dat Klikspaans verhalen het dagelijks leven aan die universiteit en met name het dagelijkse studentenleven met grote nauwkeurigheid afbeelden. Als Kneppelhout een adres of een bedrag noemt, is het dat adres of dat bedrag geweest. Als hij een voorval beschrijft, heeft dat voorval plaats gevonden. Kneppelhout beoefende, iedereen weet het, een kenmerkend literair genre, de fysiologie, de *faction* van zijn tijd.

Wat niet iedereen weet of zich voldoende realiseert is dat Kneppelhout daarbij een vorm van dialectiek hanteert. Zoals zijn studentenmaatschappij tegelijk een maatschappij en een anti-maatschappij was, zo waren zijn verhalen tegelijk beschrijving en kritiek. Klikspaan, zo schrijft Kneppelhout in de inleiding tot de *Studententypen*, 'is een ferm en oud Student, die gaarne en bij voorkeur tot de jongeren het woord voert en niet aarzelt, door afwisseling van ernst en boert, het kwaad scherp af te tekenen, opdat zij er zich voor wachten en het verafschuw-
wen.'¹

Iedereen die de *Studententypen* gelezen heeft, weet dat het overgrote deel ervan bestaat uit hetzij beklagenswaardige amfibieën als de student-leidenaar, de jurist-literator of de student-auteur, hetzij uit buitenstaanders als de diplomaat of de hoveling, de klaploper of de liefhebber, hetzij uit regelrechte mislukkingen als bivalva of de aflegger. Iedereen die het *Studentenleven* ter hand neemt, krijgt een catalogus van halve of hele droefheden, die haar hoogtepunt vindt in de beschrijving van de Leidse lichtmissen en de ziekten die ze dragen, afgesloten met de memorabele oproep: 'En gaat nu heen na deze woorden en kruipt, zoo gij moed hebt, op de geilste uwer ligtekooijen.'²

Maar tegelijk vraagt een kritische stem in het besluit van de *Studententypen*, 'gij hebt toch nergens de goede zijde der Academie doen uitkomen'. 'Nergens! Dat is dunkt mij, wat erg', verdedigt Klikspaan zich. 'Ik verbeeldde mij hier en

Geend v. P. Elmmers, te s. Ha

Het Akademie-Gebouw te Leiden.

(GA Leiden)

daar toch ook nog al eens een wenk ten goede, veelal bij wijze van tegenstelling, gegeven te hebben.’ En men moet Klikspaan bijvallen. Hij gaf bij al het donker ook het licht, bij alle misstanden, het goede voorbeeld.³

Flanor bijvoorbeeld is, in tegenstelling tot de andere studententypen, de uitdrukking ‘van die karakternuance welke naam men poogt te schilderen wanneer men [...] iemand een *goeden* vent noemt’.

Hij was vol grappen, guitestreken, dwaasheden; echter hield hij van die welke een ander roekeloos benadeelen noch van degenen die zich op dergelijke baldadigheden, uit gebrek aan snaakschheid des geestes, toeleggen.⁴

Zo zijn er voor Klikspaan ook twee soorten van professoren, dicterende en onderwijzende. De eerste soort mag zich koesteren in zijn afkeer. Dicteren is vernederend voor de student, het is ‘werk voor de jongesschool’. Het ‘verlamt de veerkracht der ziel’, het maakt ‘stomp en duf’. ‘Sinecuristen van de eerste kamer der geleerde maatschappij’, noemt Klikspaan de dicterende professoren, en de 2.800 gulden die zij toucheren – en dat verdiende een professor inderdaad – vindt hij dik overbetaald. Beter huurde men een voorlezer of oppasser in. Die deed het baantje wel voor een kleinigheid.⁵

Hiertegenover stelt hij de onderwijzende professor. ‘Gaan wij zitten’, noodt Klikspaan de lezer uit.

Doch alle plaatsen zijn bezet. In plaats van gedictoord moet hier het uit het hoofd gesprokene alleen bij wijze van uittreksel worden aangestipt en door gezette ernstige studie voor altijd in den geest geprent blijven.

Dit soort colleges is ‘aangenaam, opwekkend, onmisbaar’. De ‘vaak wederspannige jeugd’ hangt geboeid aan de lippen van de hoogleraar.⁶

Klikspaan is overigens niet alleen een dialecticus, hij is tegelijk een idealist. Het is in dit verhaal over het college, achterin, dat hij zijn ‘ideaal eener Hoogeschool’ geeft. Hij omschrijft daar de universiteit als ‘een brandpunt van geleerdheid, door het vaderland ontstoken en onderhouden uit deszelfs algemeene middelen, een koesterende zon welke het graan op den akker doet rijpen en verlichting over de velden spreidt: van haar gaat uit wetenschappelijke beschaving’.

Het onderwijs aan een universiteit dient volgens Klikspaan voor ieder die daar belangstelling en talent toe bezat kosteloos open te staan. Hij stelt voor een minimumleeftijd van twintig jaar in te voeren en de bestaande propedeuse te laten vervallen. De colleges moeten de vorm van colloquia aannemen – dus een soort responsiecolleges worden – en academische examens dienen door een onafhankelijke, buiten de universiteit staande commissie te worden afgenomen.⁷

De afkeer die Klikspaan tegen het bestaande propedeusesysteem heeft, wordt

op meerdere plekken geventileerd, maar nergens zo woedend als in zijn verhaal over het college. Dat systeem eiste van alle studenten in de theologie, rechten en medicijnen, dat ze een kandidaats in de voorbereidende faculteiten van de letteren en de wis- en natuurkunde haalden. Zo waren de rechtenstudenten verplicht een propedeutisch examen af te leggen dat Latijn, Grieks, Romeinse Oudheden en geschiedenis omvatte. Ook moesten ze testimonia van gevolgde lessen in wiskunde en logica overleggen. De propedeuse van de medici was hoofdzakelijk natuurwetenschappelijk van aard, maar ook zij moesten testimonia van lessen in de Griekse en Latijnse letterkunde en in de logica kunnen overleggen.

Het probleem was dat het enorme niveauverschil van de verschillende Latijnse scholen studenten van zeer uiteenlopende kennis van het Latijn aan de universiteit bracht. Vaardige latinisten leerden door de noodzakelijkerwijs elementaire propedeuse duimendraaien. En voor hen die slecht Latijn geleerd hadden, konden de lessen niet elementair genoeg zijn. Zelfs Klikspaan heeft medelijden met de professor.

Arme geleerde, in der daad! Tot de eerste beginselen moet hij afdalen, de eenvoudigste regels vruchteloos herhalen, met de lompeste botteriken redekavelen; hij, Hoogleraar aan de Leidsche Hoogeschool, zich met latijnscheschoolwerk afgeven.

Hij geeft er ook hilarische voorbeelden van. Wie was Odysseus, vroeg de professor. 'Quis erat Odusseus?' 'Erat insula in Brittaniam', is het antwoord. 'An tu Herodotum legisti?' wil de professor weten. Of de student Herodotus gelezen heeft. De respondens, die bedoelt te zeggen: 'ik heb hem inderdaad gelezen', zegt, in plaats van 'legi', 'legisti', wat zoveel betekent als: heb je hem zelf wel gelezen. De woedende professor antwoordt: 'Ego legi antequam tu natus eras.' Ik las hem al voor jij geboren werd. Alleen de gevorderden begrijpen hem en schieten in de lach.⁸

Maar ook nu heeft Klikspaan een alternatief bij de hand. Veel beter dan het propedeutisch college te volgen, moest de student zich aansluiten bij een dispuut. Elke faculteit kende een of meerdere disputen en het was daar en niet op de propedeutische colleges dat de studenten die een goede Latijnse school hadden gevolgd aan het werk gehouden werden. 'Een wijkplaats tegen den nadeeligen invloed der Propaedeutica', noemt Klikspaan de disputen, 'eene aanleiding welke hem tot zelfoefening aanmoedigt en noodzaakt, menige voedzame gedachte bij hem doet ontstaan en zijn geest op minder overpeinsde punten in de geschiedenis of het gebied der letteren vestigt.'⁹

Het is vooral de vermenging van vriendschap en wetenschap die Klikspaan zo inneemt voor het dispuut en die zo heilzaam is voor de jonge student.

Daar omstrengelt hem een band, die hem ten naauwste aan zijne broeders, aan de Academische wereld, aan de wetenschap, vaststoort, eene vereeniging, welke hem in onmiddellijke betrekking stelt tot Studenten van alle faculteiten, tot Studenten van alle leeftijden.

‘Welk een lieflijke omgang!’ roept Klikspaan uit, ‘welk een wijde keuze!’¹⁰

Inmiddels doemen ook de contouren van een herkenbare denktrant op. Dialectiek en dispuut, ideaal en vriendschap, het zijn begrippen die duidelijk maken dat Klikspaan een heel specifieke ‘maître à penser’ voor ogen heeft als hij aan de universiteit denkt. Klikspaan is onmiskenbaar een platonist en zijn academische voorbeeld is al even onmiskenbaar de Academie van Athene, die vorstenschol van de vriendschap, dat symposion van de idee.

De platoonse opvoedingsidealen, die Kneppelhout al eerder in zijn Franstalige traktaat *L'Éducation par l'amitié* had omschreven, treffen we hier onverminderd hartstochtelijk aan.

Zijn wij niet hier op aarde om elkander te verbeteren, te vormen, bij te staan, om met elkander dankbaar den vreugdekolk des levens, zoo ras geledigd te drinken, ons aan elkander te wrijven en te toetsen, ons met dat doel te verheffen tot het sterkere, neder te buigen tot het zwakkere, en de bespiegelingen onder vreemdelingschap tot een stille vergelijking te doen strekken met de eeuwige volmaaktheid, die wij sidderend maar vertrouwend tegemoet treden?’¹¹

In zijn schetsen in *Studentenleven* werkt Klikspaan nog een ander thema uit dat hij als Kneppelhout in *L'Éducation par l'amitié* aangeroerd had, namelijk dat de opvoeding moest leiden tot een volwaardig mens, tot een volwaardig burgerschap. De specifiek saint-simonistische terminologie, die hij in zijn Franse traktaat gehanteerd had, laat hij hier voor wat die is, maar wel noopt hij de student tot een maatschappelijk engagement. Die student moet zich niet opsluiten in de studentengemeenschap, maar zich zoveel mogelijk op de hoogte houden van wat hij noemt ‘de staatkunde des vaderlands en van Europa’.

Die staatkunde noemt hij ‘de spil om welke alles draait’ en hij is bepaald alarmerend in zijn aandrang op de studenten: ‘De rivieren wassen, ziet toe dat uwe dijken gereed zijn!’ Klikspaan voelt zijn eeuw koken, hij voorziet noodlottige gebeurtenissen.

De lage standen steken de koppen bijeen, de landen zijn overbevolkt, de armoede neemt toe, de al te ongelijk verdeelde fortuinen telen wangunst, staten en koningen krakeelen. Eéne geworpen vonk, één onvoorzigtig woord, één vrededorst minder, en Europa staat in den gloed!¹²

In deze dreiging van sociale onvrede, religieoorlog en politieke revolutie ligt er voor Hollandsch jongelingschap een taak weggelegd en die kunnen ze alleen

vervullen als ze zich goed informeren. Dat is wat hij zoveel kompanen ziet doen op de sociëteit en daartoe roept hij ook op.

Ook het lezen van couranten [...] draagt bij tot de zedelijke vorming, tot de wetenschappelijke ontwikkeling der jongelingschap. Zij leere er door toepassen en oordeelvellen, wikken en wegen, grondig, onbevooroordeeld, onbevreesd; zij trekke er onderwijzingen, besluiten uit, welke haar tot overtuigingen leiden, voor wier innig doorvoelde waarheid zij den marteldood trotseren zou.¹³

En wederom paart Klikspaan de socioloog aan de boetprediker. Als hij de student in alle vroegte op de sociëteit laat komen om het neusje van de nieuwstijdingen te pakken te krijgen, de *Haarlemmer*, de *Arnhemmer*, het *Handelsblad*, dan is dat geen voorschrift maar beschrijving. Als hij de bezoeker van de sociëteit langs de leestafel troont, kan hij naar waarheid wijzen op vrijwel alle binnenlandse kranten en een keur aan buitenlandse dag-, week- en maandbladen. In 1840, toen Klikspaan zijn schetsen schreef, waren er totaal 39 bladen op de sociëteit, twintig Nederlandse en zeventien Franse. Zeventien daarvan waren dagbladen, waarvan negen internationaal, en zestien periodieken, waarvan elf algemeen intellectueel van strekking en drie wetenschappelijk.¹⁴

De vraag is nu, wat de herkomst is van deze opvattingen. Wie bracht Klikspaan tot Plato? Waar haalde Klikspaan zijn gedachten over vriendschap en opvoedkunde vandaan? Waaruit stamde dat curieuze mengsel van platoonse en politieke opvattingen? Vanwaar die vreemde combinatie van afzondering en engagement? Gezien de aard van het bronnenmateriaal kan daarover weinig met zekerheid gezegd worden. Wel is het mogelijk een hypothese te opperen, een vooronderstelling, die wellicht in het verdere onderzoek dat de nieuwe editie van de *Studentenschetsen* ongetwijfeld zal genereren, van nut kan zijn.

Veel van het gedachtegoed zoals dat door Kneppelhout onder woorden gebracht werd, doet denken aan dat van Frans Hemsterhuis, de zoon van de Leidse graecus Tiberius Hemsterhuis. Frans Hemsterhuis leefde van 1721 tot 1790 en was bijna 25 jaar secretaris van de Raad van Staten. Die functie bracht hem in het hart van de politiek van zijn dagen en die politiek heeft hij in zijn traktaten – ik denk met name aan werken als *De mens en zijn betrekkingen* (1772) en *Bespiegelingen over de Republiek* (1781) – diepgaand nagedacht.¹⁵

Tegelijk was Hemsterhuis de meest originele denker die de Republiek in de tweede helft van de achttiende eeuw voortbracht. Zijn mengsel van neoclassicisme en preromantiek, zijn elegante brieven en dialogen over kennisleer en natuurwetenschap, geschiedenis en maatschappij, schoonheidsleer en godsdienst, kregen nog bij zijn leven de belangstelling van uiteenlopende helden van de geest als Goethe en Kant. Vooral na zijn dood werd zijn werk met name in Duitsland en vooral door romantische auteurs intens bestudeerd.¹⁶

Maar ook in Nederland kreeg Hemsterhuis zijn bewonderaars. Van een van hen kende Kneppelhout het werk goed, de Utrechtse classicus Van Heusde. Van Heusde was een van de eerste apostelen van Hemsterhuis, maar hij probeerde diens filosofie toch vooral te neutraliseren in een positief-christelijke beminnelijkheid. Kneppelhout verwees meermalen naar Van Heusdes *Brieven over de aard en de strekking van het Hooger Onderwijs*, maar oefende er ook stevige kritiek op uit.¹⁷ Een voor de hand liggender *trait d'union* tussen Hemsterhuis en Kneppelhout is Bakhuizen van den Brink, de Leidse student, die drie jaar nadat Kneppelhout in Leiden aankwam, in 1834, in het tijdschrift *De Muzen* een omvangrijk artikel over Hemsterhuis publiceerde. Bakhuizen van den Brink ging hierin diepgaand in op de platoonse opvattingen over vriendschap en liefde, die ook die van Kneppelhout waren of in ieder geval zouden worden.¹⁸

Of het naar aanleiding van dat artikel was, is niet bekend, maar dat Kneppelhout het werk van Hemsterhuis aanschafte, kan afgeleid worden uit de veiling-catalogus van zijn bibliotheek, waarin zich niet alleen de *Œuvres philosophiques*, de tweede druk van de tweedelige Parijse uitgave door H.J. Jansen van 1809 bevonden, maar ook een aantal zeldzame, oorspronkelijke uitgaven.¹⁹

Er zijn nog andere connecties. We weten dat Kneppelhout voor hij naar Leiden kwam opgevoed werd aan het jongensinternaat Noorthey, dat onder leiding stond van Petrus de Raadt. Deze pedagoog zou grote invloed hebben op Kneppelhouts denkbeelden over opvoeding, zozeer zelfs, schrijven Mathijssen en Ligtoet, dat 'hij soms zijn leidsman lijkt te parafraseren'. De Raadt evenwel was geen oorspronkelijk denker, maar was zelf in hoge mate beïnvloed door de Duitse pedagoog August Hermann Niemeyer. En het was het Pedagogium van deze Niemeyer, dat Hemsterhuis in 1795 met een bezoek vereerde. De grote overeenkomst in beider denken kan opgemaakt worden uit het feit dat Niemeyer zijn bezoeker meteen aan tafel nodigde en aan de manier waarop Niemeyer zich dat vorkje herinnerde. Hij noemde het 'ein wahrhaft sokratisch-platonisches Symposion'.²⁰

Mathijssen en Ligtoet wijzen ook op de invloed van de opvoedkundige ideeën van Rousseau op die van Kneppelhout en ook hier kan op een vergelijkbare gelijkgezindheid tussen Rousseau en Hemsterhuis gewezen worden. Ja zelfs de invloed van Saint-Simon op het denken van Kneppelhout, waarop wel zijn tijdskritische houding teruggevoerd wordt, kan vanuit hemsterhuisaanse setting begrepen worden. Saint-Simon was namelijk een leerling of navolger van Hemsterhuis, 'die zich beijverde', zoals Brummel het uitdrukte, 'in de voetstappen des Meesters te treden'.²¹

Maar wat misschien wel het meest overtuigt is de context waarin een van de eerste geschriften van Hemsterhuis totstandkwam, zijn *Brief over de mens en zijn betrekkingen*, waarin heel zijn pedagogisch optimisme, zijn opvatting van

vriendschap en zijn tijdskritische houding tot uitdrukking komen. Die brief schreef Hemsterhuis op verzoek van zijn jongere vriend Frans Fagel, 'de man', zo schreef hij na het vroege overlijden van Fagel, 'die ik in de volle betekenis van het woord heb liefgehad'.²²

Deze opzet maakte de *Lettre sur l'homme* zowel een 'wijsheidzoekend vrienden-gesprek', in de woorden van Brummel, als, in die van Petry, 'een vorstenspiegel', een leidraad voor toekomstige regenten. Hemsterhuis, die enkele jaren daarvoor in zijn brieven over de beeldhouwkunst en over het verlangen de omschrijving gegeven had van de perfecte platoonse eros, de vriendschap die liefde is, 'la celeste amitié', komt in deze *Brief over de mens* te spreken over een *sentiment moral* dat als het ware de maatschappelijke variant is van de persoonlijke vriendschap.²³

Het zedelijk orgaan door Hemsterhuis omschreven, was om drie redenen maatschappelijk onontbeerlijk: het gaf gewicht aan de eed, het kweekte vaderlandsliefde en wekte op tot krijgshaftige deugden. Uiteindelijk gaf het de mens zijn harmonie, die hem in de nabijheid bracht van Gods volmaaktheid. En na de dood van Fagel gaf Hemsterhuis, in een *Wijsgerige beschrijving van het karakter van wijlen de heer F. Fagel*, het portret van zijn Flanor: 'menslievend, onkreukbaar, vrijgevig tot in het overdadige, had hij een dodelijke haat tegen alles wat baatzuchtig, laag en omkoopbaar was'.²⁴

Prof. dr. W. Otterspeer, Academisch Historisch Museum UL, Rapenburg 73, 2311 GJ Leiden

Noten

- ¹ Klikspaan, *Studenten-Typen (ST)* (Leiden 1841) XVIII.
- ² Klikspaan, *Studentenleven (SL)* (Leiden 1844) 703.
- ³ *ST*, 370.
- ⁴ *ST*, 276-277.
- ⁵ *SL*, 32-33.
- ⁶ *SL*, 43.
- ⁷ *SL*, 78-80.
- ⁸ *SL*, 47-50.
- ⁹ *SL*, 366.
- ¹⁰ *SL*, 368-369.
- ¹¹ J. Kneppelhout, *Opvoeding door vriendschap*. Toegeleacht door Marita Mathijssen en Frank Ligtoet (Amsterdam 1980); *SL*, 370-371.
- ¹² *SL*, 217.
- ¹³ *SL*, 215-216.
- ¹⁴ W. Otterspeer, *De wiekslag van hun geest. De Leidse universiteit in de negentiende eeuw* (Den Haag 1992) 528-536.
- ¹⁵ Frans Hemsterhuis, *Wijsgerige Werken*. Uitgegeven door M.J. Petry (Budel, Leeuwarden 2001) 13-119 en 455-473.
- ¹⁶ M.F. Fresco, L. Geeraedts, K. Hammacher (red.), *Frans Hemsterhuis (1721-1790)* (Münster 1995).
- ¹⁷ M.R. Wielema, 'Die christlich-platonische Hemsterhuis-Rezeption in den Niederlanden in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts' in: Fresco, Geeraedts, Hammacher (red.), *Frans Hemsterhuis (1721-1790)*, 573-587.
- ¹⁸ R.C. Bakhuizen van den Brink, *Studiën en Schetsen over Vaderlandsche Geschiedenis II* ('s-Gravenhage 1870); L. Brummel (red.), *De studietijd van R.C. Bakhuizen van den Brink door brieven toegelicht* ('s-Gravenhage 1969).
- ¹⁹ *Catalogue de la bibliothèque de feu M. J. Kneppelhout* (Den Haag 1920) nrs. 950-952; met dank aan Annemarie Kets-Vree.
- ²⁰ Mathijssen en Ligtoet in: Kneppelhout, *Opvoeding door vriendschap*, 26 en 71; L. Brummel, *Frans Hemsterhuis, een filosofenleven* (Haarlem 1925) 231.
- ²¹ Mathijssen en Ligtoet in: Kneppelhout, *Opvoeding door vriendschap*, 34, 71; Brummel, *Frans Hemsterhuis*, 82, 84, 260.
- ²² Brummel, *Frans Hemsterhuis*, 63.
- ²³ Brummel, *Frans Hemsterhuis*, 60, 63; Petry in: Frans Hemsterhuis, *Wijsgerige Werken*, XII.
- ²⁴ Frans Hemsterhuis, *Wijsgerige Werken*, 125.